

I. Proměňující účinky literárního díla

Co je příběh

Dříve než přistoupíme k jednotlivým alternativám vysvětlení proměňujících účinků literárních děl narativní povahy, bude namístě krátce představit alespoň základní pojmy literární analýzy příběhu. Jakmile se totiž pokusíme stručně vysvětlit, co znamená slovo příběh, narazíme na poměrně zásadní potíže. Ačkoli předměttem zájmu této práce nejsou literárně teoretická hlediska sledované problematiky, v zájmu elementárního projasnění nejčastěji užívaných pojmů bude nezbytné v několika odstavcích nastínit, co to vlastně je příběh, z čeho se skládá a jaký druh vztahu zakládá vyprávěný příběh mezi původcem a vnímatelem.

Jednou z možností, jak terminologicky projasnit téren, je pokusit se nastínit podstatu příběhu výčtem jeho stavebních prvků. Vzhledem k tomu, že obsahem sdělení příběhu je nutně a neodmyslitelně *něco*, *co se stalo*, seběhlo, přihodilo, událo, odehrálo, patří mezi nepostradatelné stavební prvky příběhu události,¹ respektive jejich uspořádaný sled, konkrétní zřetězení událostních jednotek do smysluplného celku. Bez události není příběhu. Proto například lyrická báseň vyjadřující citové rozpoložení básníka není příběhem. Naproti tomu epická báseň,

¹ Rimmonová Kenanová S., *Poetika vyprávění*, str. 14nn. Chatman S., *Příběh a diskurs*, str. 43nn.

podávající veršovanou formou svědectví o nějakém dni, příběhem je.

Události se ovšem vesměs přihodily, staly, udály *někomu*. Dalšími stavebními prvky příběhu jsou proto postavy.¹ Postavami příběhu pochopitelně nemusejí být lidé, mohou jimi být zvířata, nadpřirozené bytosti, ale také – ač je to neobvyklé – neživé věci.

Události příběhu bývají určitým specifickým způsobem uspořádány – v čase, v prostoru a také podle určitých priorit a zřetelů. Tomuto uspořádání se říká dějová osnova, její konkrétní podoba utváří *zápletku* příběhu. Zápleтка dává příběhu soudržnost, jednotu a řád,² funguje jako jeho organizující princip.³ Právě díky zápleтке nejde v příběhu jen o bezvýznamnou chronologickou posloupnost vzájemně izolovaných a logicky či vztahově nepropojených událostních jednotek. Zápleтка totiž dává ději příběhu smysluplné směřování a vnitřní organizaci. Jinými slovy: to, k čemu příběh jakožto příběh míří a do čeho ústí, je „rozuřlení zápletky“.

Způsob podání příběhové látky také nutně prozrazuje určité *hledisko*.⁴ Hovoříme-li o hledisku, do zorného pole se zároveň nutně dostává specifické podání příběhu, tedy *vypřávnění*. Vypřávnění je komunikační proces či děj,⁵ ve kterém vystupuje vypravěč, obracející se na pomyslné

publikum.¹ Vypravěč uspořádává vypřávněnou látku podle specifického klíče – události nemusejí po sobě následovat v chronologickém sledu, hodnotová stupnice vypravěče a jeho perspektiva se odrážejí ve zdůraznění, nebo naopak zanedbání či přímo vynechání těch či oněch prvků příběhu, podobně jako kameraman při natáčení filmu určuje, co, kdy a jak se dostane do zorného pole, a co nikoli. Mezi vypravěčské strategie tak patří například napětí a překvapení,² zrychlení či zpomalení děje, skoky v čase kupředu i zpět, vzhled do niterného světa jednotlivých postav, či naopak absence tohoto vzhledu a odkázanost na jejich vnější chování a tak dále.

Klíčovým rozměrem významu vypřávněného příběhu je jeho *mimetická kvalita*, tedy míra a způsob, jakým zrcadlí, napodobuje či odráží skutečnost.³ Svět vypřávněného příběhu je čtenářům či posluchačům nabízen jako alternativa světa skutečného. Význam narativního díla spočívá právě v povaze vztahu mezi fikčním světem tohoto díla a světem reálným.⁴ Literární artefakty v tomto smyslu zvou čtenáře ke hře „na jakoby“.⁵ Navozují specifický komunikační vztah mezi autorem a čtenářem.⁶ Řídí se „logikou předstírání“⁷

- 1 Rimononová Kenanová S., *Poetika vypřávnění*, str. 37nn, Scholes R., Kellog R., *Podstata příběhu*, str. 158nn, Chatman S., *Příběh a diskurs*, str. 112nn.
- 2 Ronenová R., *Fikční světy v teorii literatury*, str. 181.
- 3 Scholes R., Kellog R., *Podstata příběhu*, str. 16, 203nn, Ronenová R., *Fikční světy v teorii literatury*, str. 176nn.
- 4 Scholes R., Kellog R., *Podstata příběhu*, str. 235nn, Kubiček T., *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*, str. 47nn, Rimononová Kenanová S., *Poetika vypřávnění*, str. 78nn.
- 5 Rimononová Kenanová S., *Poetika vypřávnění*, str. 10.

- 1 Rozlišení mezi skutečným autorem, implikovaným autorem a vypravěčem, právě tak jako rozlišení mezi skutečným a implikovaným čtenářem, jak s nimi pracuje soudobá literární kritika, ponechávám v rámci tohoto stručného nástinnou stranou.
- 2 Chatman S., *Příběh a diskurs*, str. 60nn.
- 3 Viz k tomu slavnou práci E. Auerbacha *Mimesis*, Mladá fronta, Praha, 1998, srov. též Scholes R., Kellog R., *Podstata příběhu*, str. 17.
- 4 Scholes R., Kellog R., *Podstata příběhu*, str. 85nn.
- 5 Ronenová R., *Fikční světy v teorii literatury*, str. 100, 107. Kubiček T., *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*, str. 23.
- 6 Kubiček T., *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*, str. 13.
- 7 Ronenová R., *Fikční světy v teorii literatury*, str. 103.

Spisovatel svým čtenářům „nabízí určitý svět“, zve je ke sdílení své specifické vize.¹

Literární text v tomto smyslu představuje soubor pokynů a podnětů k aktivní imaginativní rekonstrukci fikčního světa, tedy k četbě.² Tento fikční svět je navrhován či nabízen jako variantní verze světa existujícího.³ Svět literárního díla se nabízí čtenáři jako pozvání ke hře s určitými pravidly,⁴ jako výzva ke konkrétnímu imaginativnímu experimentu, jehož je čtenář aktivním, tvořivým účastníkem.

Čtenář je v tomto smyslu v roli „cestovatele“ či „návštěvníka“ fikčního světa.⁵ Tento svět je samozřejmě charakteristický svým konkrétním hodnotovým uspořádáním.⁶ Zážitek četby může čtenáři otvřít nové možnosti porozumění skutečnosti, může modelovat jeho postoje a perspektivy.⁷ Vzhledem k paralelité a vzájemné analógii fikčního a skutečného (čtenářova) světa může nabízet nové, dosud neobjevené možnosti čtenářovy orientace v jeho vlastním světě. Právě v tomto smyslu může příběh vyprávěný literárním dílem podstatně ovlivnit, ba radikálně změnit to, jak čtenář rozumí světu, druhým lidem,

vlastnímu životu. K této z hlediska tématu práce naprosto klíčové myšlence se budeme v následujících kapitolách opakovane vracet.¹

1. a) Příběh z hlediska filosofické hermeneutiky

Odkud přicházíme, kdo jsme a kam směřujeme

Poté, co byly stručně představeny základní stavební prvky příběhu a povaha vztahu mezi příběhem a čtenářem, bude namístě zaměřit pozornost na jednotlivé možnosti vysvětlení proměňujících účinků příběhu. Jak už bylo zmíněno, v rámci několika humanitních oborů se o charakteristikách příběhu v posledních desetiletích intenzivně diskutuje. V kulturní antropologii, v religionistice, v psychologii i v literární vědě je různým způsobem artikulována otázka, čím to je, že (některé) příběhy působí na lidskou představivost neobyčejně podmanivou mocí. Co znamená, ptají se mnozí, že „myslíme v příbězích“?² Čím to je, že silné a důležité příběhy každé kulturní tradice tak dalekosáhle určují a proměňují to, jak lidé rozumějí světu i sami sobě, jak myslí a jak vnímají skutečnost?

Jednu z možných odpovědí nabízí filosofická hermeneutika. Rozhodujícím východiskem filosofické hermeneutiky je analytické zkoumání lidské existence (*Dasein*), jejíž bytostnou charakteristikou je *úsilí o porozumění smyslu vlastnímu bytí*.³ Člověk je „zvíře, hledající smysl života“. Přesněji

1 Ronenová R, *Fikční světy v teorii literatury*, str. 60nn, 103, 124. Jak uvidíme v příslušné kapitole, velmi podobně se o povaze literárního díla vyjadřuje Lewis v práci *An Experiment in Criticism*, str. 137nn. Viz také Přílohu III.

2 Kubíček T, *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*, str. 177, 202, Fořt B, *Úvod do sémantiky fikčních světů*, str. 115.

3 Kubíček T, *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*, str. 191.

4 Kubíček T, *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*, str. 103.

5 Fořt B, *Úvod do sémantiky fikčních světů*, str. 77.

6 Fořt B, *Úvod do sémantiky fikčních světů*, str. 71. Jak uvidíme v druhé části práce, velmi podobné pojetí četby a úkolu čtenáře vyjadřuje Lewis v monografii *An Experiment in Criticism*.

7 Kubíček T, *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*, str. 213.

8 Chatman S, *Příběh a diskurs*, str. 254, 297, Kubíček T, *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*, str. 208nn.

1 Jak uvidíme v příslušné kapitole, tato zásadní myšlenka je ústředním tématem Lewisovy studie *An Experiment in Criticism* a tvoří hlavní argument této jeho literární teoretické monografie.

2 Budil J., *Mytus, jazyk a kulturní antropologie*, str. 184.

3 K následujícímu viz zásadní dílo Martina Heideggera *Bytí a čas*, Olkumene, Praha, 1996.

řečeno, člověk je „jiscoucn, jemuž jde v jeho bytí o toto bytí samo“.¹ Podle Martina Heideggera jsou lidé „postiženi“ starostí o smysl své existence.² Důležitým rozměrem tohoto úsilí o (sebe)porozumění je horizont vlastního konce – lidské bytí je „bytím k smrti“.³ Člověk je burcován vědomím vlastní konečnosti, je jím vybízen k tomu, aby se zhostil smysluplných možností uskutečnění vlastního života a jeho smyslu. Je „vržen do světa“, jeho život je tedy vždy spolurčen okolnostmi, které nemá pod kontrolou. Nicméně v pohledu vpřed do budoucnosti může se znachou mírou svobody rozvrhovat své životní směřování, koncipovat a volit svůj životní projekt.⁴ V tomto smyslu tedy vždycky jakoby v předstihu předjímá to, čím „ještě není“, ale čím *být může* a čím být chce.⁵ Sám sobě rozumí právě z vlastních možností, z alternativ svého seuskutečňování.

Při tomto úsilí o (sebe)porozumění se ovšem nepohybuje ve vakuu. Součástí „vrženosti“ člověka je také přináležitost k určité kulturní tradici, v jejímž prostředí se narodil a vyrůstal. Bytostnou součástí každé kulturní tradice jsou ovšem právě „důležitě“ příběhy.⁶ V archaických kulturách jsou to mytická vyprávění a další narativní látky, kódující exemplární modely lidských činností.⁷ V mnoha kulturních tradicích se jedná o tradované a rituálně zpřítomňované primordiální události, které mají pro danou kulturu zakládající význam.⁸ V pokročilejších

¹ Heidegger M., *Bytí a čas*, str. 220.

² Heidegger M., *Bytí a čas*, str. 220nn.

³ Heidegger M., *Bytí a čas*, str. 266nn.

⁴ Heidegger M., *Bytí a čas*, str. 170nn, 310nn.

⁵ Heidegger M., *Bytí a čas*, str. 368nn.

⁶ Crites S., *The Narrative Quality of Experience*, str. 65nn.

⁷ Viz k tomu Eliade M., *Mýty a věčné návraty*, Oikumene, Praha, 1993.

⁸ Například tradice o vyvedení z Egypta v judaismu, příběh Ježíše Krista v křesťanství, Mohamedova mise v islámu a tak dále.

kulturách lze hovořit o celostním sdíleném jazykovém obraze světa, který mává rovněž narativní strukturou, jedná se o „makro-příběh“, definující a tradující sdílený obraz reality.¹

Každý člověk, vyrůstající v prostředí té které kulturní tradice, pak dospívá k vlastním sebebepochopení v interakci s jejími důležitými příběhy. Kulturní artefakty minulosti jakožto „zvrěšnělé, objektivizované výrazy života“ (*Lebensäusserungen*)² poskytují orientující podněty a výzvy – právě v niterném rozhovoru s nimi postupně dochází člověk k vlastním sebebeporozumění.³ Mezi těmito inspirujícími kulturními artefakty minulosti mají zpravidla výsadní postavení právě příběhy.

Proč příběhy? Příběh je „bezprostředním otiskem života“, svoji časovou dynamikou, svým odkud a kam, svojí strukturovanou zápletkou, konfigurační náhod, svobodných rozhodnutí a osudových daností se příběh v jistém důležitém smyslu nejvíce podobá lidskému životu. Mezi časovostí příběhu a časovým rozměrem lidského života je evidentní korespondence a vzájemné zrcadlení.⁴

¹ Viz k tomu např. Descombes V., *Stejně a jiné*, str. 176nn. Viz také MacIntyre A., *The Virtues, the Unity of a Human Life and the Concept of Tradition*, str. 89, a Lash N., *Ideology, metaphor, and analogy*, str. 113.

² K tomuto Diltheyovu pojmu v uvedené souvislosti viz Thiselton A., *New Horizons in Hermeneutics*, str. 248.

³ O cestě k sebebeporozumění jakožto nepřímému dospívání „raněného cogita“ k sobě samému prostřednictvím objektívizovaných výrazů ducha, resp. života viz Ricoeur P., *Život, pravda, symbol*, str. 18 a zejména str. 180nn.

⁴ Viz k tomu Ricoeur P., *Myslet a věřit*, str. 112nn. Viz k tomu-
to a následujícímu také Ricoeur P., *Čas a vyprávění I*, str. 11,
a zejména závěrečné kapitoly třetího svazku Ricoeurova pojednání o vyprávění: Ricoeur P., *Čas a vyprávění III*, Oikumene, Praha, 2008.

Příběh se na rozdíl od vědeckého protokolu, filosofického traktátu či lyrické básně lidskému životu podobá právě svou rozvržeností a uspořádaností v čase. Příběhy takto kódují a nabízejí konkrétní pochopení lidské existence, konkrétní možnost bytí-ve-světě (*In-der-Welt-Sein*).¹ Například biblické příběhy Starého a Nového zákona v sobě nesou konkrétní a určité porozumění lidskému životu.² Z tohoto hlediska pak můžeme dokonce i tak radikální změnu životního směřování, jakou je náboženská konverze, chápat jako radikálně nové sebeporozumění ve světle oslovující výzvy biblických příběhů.³

Dobrodružství četby

Z toho, co bylo dosud řečeno, by mělo být zřejmé, že proměňující účinek mohou mít jak příběhy, které se skutečně odehrály v reálném světě, tak příběhy čistě literární. I zcela fiktivní vyprávění krásné literatury, která obvykle neodkazuje k reálným událostem lidských dějin, mohou totiž pravdivě a dokonce v důležitém smyslu velmi „přesně“ vypovídat o skutečnosti, mohou „mimeticky“ (napodobivě) zrcadlit pravdu, přestože se tato pravda neyká „reálného světa“, přesněji řečeno: nevypovídá o něm přímo, tedy popisně, faktograficky. Referenční (odkazující) funkce a mimetická pravdivost fiktivních příběhů spočívá právě v „projektu světa“ (*proposition du monde*), který daný příběh nabízí,⁴ v možnosti porozumění lidské existenci, které v sobě nese. Příběhy, i ty fiktivní, mohou v sobě nést modely jednání, které pro čtenáře či posluchače představují reálnou možnost volby, orientující

a mobilizující výzvu, inspirující podnět k novému způsobu bytí-ve-světě.

Jako příklad můžeme uvést některé „archetypální“ hrady krásné literatury, kteří vstoupili do obecné kultury jako vyjádření konkrétních možností či modality lidství: Don Quijote, doktor Faust, Robin Hood a tak dále. Prostřednictvím imaginace mohou čtenáři či posluchači ohledávat a zvažovat nové modality sebeporozumění, které jim otevírají a nabízejí příběhy klasické literatury.¹ Příběhy, i ty fiktivní, mohou mít v tomto smyslu „heuristický potenciál“, mohou mít objevitelskou a motivující moc.²

Čtenář nebo posluchač příběhu může být působením vyprávění zásadně osloven, zasazen a proměněn. Smyslná konfigurace jednotlivých veličin příběhu, koherence prvků vyprávění strukturovaných zápletkou, konkrétní „kvalita“, kterou daný příběh nese a zprostředkuje, se může pro čtenáře stát „zjevením“, tedy „událostí nového významu“³ – podnětem k rekonfiguraci a inovativnímu „převyprávění“ vlastního životního příběhu, k rekonstrukci reorganizaci a přestavbě jeho dílčích prvků do nového celkového vzorce,⁴ k uspořádání vlastní životní zkušenosti podle nového klíče.

¹ Ricoeur P., *Život, pravda, symbol*, s. 118. Ricoeurovo pojetí je v této věci velmi blízké pojetí C. S. Lewise, jak ještě uvidíme ve druhé části této práce.

² K heuristické potenci příběhu viz Ricoeur P., *Reflection and Imagination*, str. 135, viz také Lundin R., Thiselton A., Walhout C., *Responsibility of Hermeneutics*, str. 62, Hušek V., *Symbol ve filosofii Paula Ricoeura*, str. 82 a Thiselton A., *New Horizons in Hermeneutics*, str. 352.

³ Ricoeur P., *Reflection and Imagination*, str. 96n. Viz k tomu též Thiselton A., *New Horizons in Hermeneutics*, str. 355n, a také Pokorný P., *Hermeneutika jako teorie porozumění*, str. 205nn.

⁴ Ricoeur P., *Myslet a věřit*, str. 112nn, týž, *Život, pravda, symbol*, str. 250n. Viz také Pokorný P., *Hermeneutika jako teorie*

¹ Ricoeur P., *Život, pravda, symbol*, str. 249.

² Bultmann R., *Ježíš Kristus a mytologie*, str. 16 a 39.

³ Bultmann R., *Ježíš Kristus a mytologie*, str. 52n.

⁴ Ricoeur P., *Život, pravda, symbol*, str. 249n, viz také Hušek V., *Symbol ve filosofii Paula Ricoeura*, str. 154n a 157.

Čtenář či posluchač příběhu je totiž zván k tomu, aby se stal spoluhráčem autora či vypravěče, aby angažovaně vstoupil do interpretací hry,¹ aby dovolil horizontu příběhu vstoupit do vzájemně proměňující interakce (prolínání, *Verschmelzung*) s jeho vlastním životním horizontem.² K tomu samozřejmě může dojít pouze za předpokladu, že se čtenář či posluchač nějak bytostně vztahuje k tomu, o čem příběh pojednává, k tomu, co je předmětem jeho výpovědi.³ Pokud ovšem platí, že příběhy alespoň by důležité, klasické příběhy kulturní tradice, v sobě nesou a kódují určitý „projekt světa“, resp. určité (tomuto světu odpovídající) celostní porozumění lidské existenci, tedy určité pojetí smyslu lidského života, znamená to, že čtenář či posluchač se více méně *nutně* vždycky vztahuje k tomu, o čem příběh pojednává, nakolik se jako lidský tvor (nutně) vztahuje k otázce smyslu lidského života. Tedy nakolik je čtenář sám bytostně zainteresován na otázce po smyslu lidské existence, ke které se každý důležitý příběh dle svého způsobem vyslovuje. Pokud příběhy nesou konkrétní možnosti bytí-ve-světě, stávají se přirozeně vítaným partnerem k rozhovoru pro každého, kdo je sám stížen „starostí“ o smysl vlastního bytí.

Vzhledem k tomu, že i vlastní identitě člověk rozumí zpravidla jakožto příběhu,⁴ v interakci s čteným či slyšeným příběhem může dojít k transformaci způsobu, jakým vypráví vlastní životní příběh. Identita jednotlivého člověka, tedy vědomí vlastního já a vztahování se

porozumění, str. 199nn.

- 1 Viz k tomu např. Gadamer H. G., *Aktualita krásného*, str. 28nn.
- 2 Pokorný P., *Hermeneutika jako teorie porozumění*, str. 194nn.
- 3 Bultmann R., *Ježíš Kristus a mytologie*, str. 36nn, viz také Skalický K., *Hermeneutika a její proměny*, str. 36nn, Grondin J., *Úvod do hermeneutiky*, str. 146nn.
- 4 Crites S., *The Narrative Quality of Experience*, str. 65nn.

20

k němu, se totiž vyrohuje z chaotického toku událostí a zkušeností právě *převyprávováním*. Své vlastní životy lidé uspořádávají do smysluplného vzoru pomocí narativní struktury¹ (jak o tom svědčí autobiografické spisy, deníky, memoáry, nekrology, rodinná alba fotografií, ale také například curriculum vitae, které předkládají učezeři o konkrétní zaměstnání).

Na individuální rovině se otázka „kdo jsem“ plní do podvojně otázky „odkud jsem“ a „kam jsem“. Stavbením materiálem individuální „narrativní identity“ jsou zpravidla právě příběhy nesené kulturní tradicí a modely a vzorce myšlení a jednání, které tyto příběhy nabízejí.² Neznámé člověk poznává pomocí známého: chaotický a nestrukturovaný materiál životní zkušenosti uspořádává do smysluplných vzorců, které mu poskytují vyprávěné příběhy.³ Z tohoto hlediska snad můžeme lépe rozumět nesmírné důležitosti literárních vzorů pro děti a dospívající mládež (Rychlé šípy, Vinneton a Old Shatterhand, Harry Potter a tak dále) a také významu literárně zpracovaných příběhů fiktivních či historických „národních hrdinů“ pro představivost a sebeepochopení jednotlivých národních společenství (Jánošík na Slovensku, Josef Švejk či Jára Cimrman v Čechách, rytíři krále Artuše v anglofonním světě a tak dále).

1 Thiselton A., *New Horizons in Hermeneutics*, str. 482 a 568. Viz k tomu též Budil I., *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, str. 173 a 184.

2 Ricoeur P., *Myslet a věřit*, str. 119n.

3 Lundin R., Thiselton A., Walhout C., *Responsibility of Hermeneutics*, str. 57nn.

4 Lundin R., Thiselton A., Walhout C., *Responsibility of Hermeneutics*, str. 50n, 57n. K didaktickému využití této skutečnosti viz vynikající studii J. Hábla *Učit se příběhem*, Host, Brno, 2013.

21

Sdílená paměť a sdílená naděje

Tím se opět dostáváme od individuální narativní identity k narativní identitě celých společenství.¹ Kulturní identita dané komunity je zpravidla určena sdílenou pamětí a sdílenou nadějí. Včlenění do dané komunity pak znamená přijetí této sdílené naděje (ve vztahu k budoucnosti) a také sdílené paměti (ve vztahu k minulosti), tedy „naroubování“ či „ponoření“ do *společně recitovaného příběhu*.²

Jak už bylo zmíněno, jednotlivé důležité příběhy jsou obvykle v rámci konkrétní kulturní či náboženské tradice zřetězeny v jeden celostní „makro-příběh“ či „velký kód“.³ Toto společně sdílené „velké vyprávění“ zároveň vytváří a posiluje sociální pouto, dodává soudržnost komunitě,⁴ přivádí dohromady vypravěče a posluchače, ze kterých se postupně stávají také vyprávěči. Tuto společensky konstitutivní roli vyprávění až překvapivě přesně ilustrují slova Žalmu 78,3–7: „Co jsme slyšeli a o čem víme, to, co nám otcové vyprávěli, nebudeme tajit jejich synům. Budeme vyprávět budoucímu pokolení o Hospodinových chvályhodných činech, o mocných skutcích a divcích, jež konal. Stanovil svědectví v Jákobovi, vydal zákon v Izraeli a přikázal našim otcům, aby s tím seznamovali své syny, aby o tom vědělo budoucí pokolení, synové, kteří se zrodí. Ti to budou dále vyprávět svým synům, aby složili důvěru v Boha a na Boží skutky nezapomínali.“

Dokonce i tak radikální změně v životní a hodnotové orientaci, jakou je náboženská konverze, můžeme ve

výše nastíněném smyslu rozumět jako „osvojení kulturní tradice“¹ přisvojení a zvnitřnění sdíleného narativního obrazu světa,² nebo jednoduše jako „vstoupení do příběhu“.³ Platí to zřejmě jak na rovině *makro-příběhu*, tedy celostních narativních výkladů skutečnosti, jak je v sobě nesou jednotlivé náboženské a kulturní tradice, tak na rovině *mikro-příběhů*, tedy jednotlivých dílčích narativních útvarů, pokud a nakolik v sobě nesou zvěstně jádro (pointu), korespondující s aktuální životní situací posluchače či čtenáře.

V závěru této kapitoly proto uvádím miniaturní ilustraci „proměňující moci příběhu“ z důvodu názornosti jde ovšem právě o *mikro-příběh*. Půjde v jistém smyslu vlastně o „konverzi“ způsobenou konkrétním mikro-příběhem, přesněji řečeno bezděčným „vstoupením do příběhu“, po kterém následovala radikální proměna sebepochopení. Jedná se o slavné biblické vyprávění o kajícím prožření krále Davída (2. Samuelova, 12,1–7). Prorok Nátan je poslán ke králi Davidovi poté, co se král neoprávněně zmocnil Bašeby, manželky svého věrného poddaného Uriáše Chetejského. Nátan přichází ke králi a vypráví mu příběh: „V jednom městě byli dva muži, jeden boháč a druhý chudák. Boháč měl velmi mnoho bravu a skotu. Chudák neměl nic než jednu malou ovečku, kterou si koupil. Živil ji, rostla u něho spolu s jeho syny, jedla z jeho skývy chleba a plia z jeho poháru, spávala v jeho klíně a on ji měl jako dceru. Tu přišel k bohatému muži návštěvník. Jemu bylo líto vzít nějaký kus ze svého bravu či skotu, aby jej připravil poutníkovi, který k němu přišel. Vzal tedy ovečku

¹ Viz k tomu úvodní kapitoly práce J. Assmana *Kultura a paměť*, Prostor, Praha, 2001.

² Stov. Seymour J. a Miller D., (eds), *Contemporary Approaches to Christian Education*, str. 21.

³ Viz k tomu práci N. Frye, *Velký kód. Bible a literatura*, Host, Brno, 2000.

⁴ Thiselton A., *New Horizons in Hermeneutics*, str. 481.

¹ Řičan P., *Psychologie náboženství a spirituality*, str. 267. Stov. Též Assman, *Kultura a paměť*, str. 19nn, 46.

² Viz k tomu Lindbeck G., *The Nature of Doctrine*, str. 112nn.

³ Halík T., *Noc zpodobánka*, str. 22, viz také *týž, Oslovit Zachea*, str. 457. Viz také Filipi P., *Pozvání k naději*, str. 127nn.

toho chudého muže a připravil ji muži, který k němu přišel." David vzplanul proti tomu muži náramným hněvem. Řekl Nátanovi: „Jakože živ je Hospodin, muž, který tohle spáchal, je symem smrti! A tu ovečku nahradí čtyřnásobně za to, že něco takového spáchal a neměl soucitu." Nátan Davidovi odvětil: „Ten muž jsi ty!"

Král David, poté, co se díky Nátanovu vyprávění na chvíli ocitl „uvnitř příběhu“ a nechal se „vylákat“ k mravnímu rozhořčení najednou s hrůzou pochopil, že on sám hraje v onom příběhu roli záporné postavy, a toto zjištění jej vedlo ke kajícím prožití a doznání. Jak se dočítáme v následujících verších, David Nátanovi odpověděl: „Zhřešil jsem proti Hospodinu“ (2. Samuelova, 12, 13).

Exkurs I.

Příběh z hlediska psychologie a psychoterapie

Výše nastíněné pojetí proměňující moci příběhu z hlediska filosofické hermeneutiky pozoruhodným způsobem doplňují teoretické úvahy o transformačním účincích vyprávění, jak je formulují některé školy současné psychologie (navazující na průkopnické dílo C. G. Junga) a psychoterapie.¹

Z hlediska hlubinné psychologie mohou mít příběhy rozhodující vliv na zdárný průběh individuace, tedy na

¹ Vzhledem k tomu, že ve druhé části práce bude podrobně doloženo pojetí proměňujících účinků literárních děl, jak je najdeme v díle C. S. Lewise, sluší se na tomto místě poznamenat, že C. S. Lewis se opakovaně hlásil k Jungově pojetí archetypů a jejich působení v nevědomých rovinách lidského nitra, viz např. Lewis, *Psychoanalysis and Literary Criticism*, str. 296nn, nebo Lewis, *On Three Ways of Writing for Children*, in *Of Other Worlds*, str. 27.

proces postupného duševního zrání jednotlivce.¹ V tomto procesu, jehož podstatným rozměrem je postupné poznávání nevědomých hlubin vlastního nitra, je totiž velmi důležité vzájemné harmonické prostředkování mezi vědomými a nevědomými vrstvami duše.² Vzájemnou komunikaci vědomí a nevědomí prostředkují symboly, případně jejich narativní zřetězení v mýtech, pohádkách, pověstech a tak dále.³ Hlubinné psychické procesy a energetické faktory v tomto smyslu vstupují do vědomí v „narativním převleku“, a toto jejich částečné, ovšem zároveň ne zcela úplné „zvědomění“ významným způsobem napomáhá harmonickému rozvoji osobnosti a sebepoznání.

Na cestě k osobní zralosti a integritě se totiž člověk musí postupně setkat s určitými strukturami nevědomí (archetypy), které jsou vědomí přístupné nejčastěji nepřímou – právě v podobě mytologických postav či narativních vzorců.⁵ Setkání s archetypem bývá proměňující, někdy dokonce nebezpečně dramatické, mívá dalekosáhlý vliv na sebepochopení, na vztahy k druhým lidem, dokonce na náboženskou orientaci. Z hlediska psychologie náboženství je totiž náboženská konverze vlastně „radikální kognitivní restrukturační“, respektive „transformační osobnosti“.⁶ K této změně může dojít právě ve virtuálním

¹ Kastová V., *Dynamika symbolů. Základy jungovské psychoterapie*, str. 191n.
² Kastová V., *Dynamika symbolů. Základy jungovské psychoterapie*, str. 19.
³ Kastová V., *Dynamika symbolů. Základy jungovské psychoterapie*, str. 19, 30, 40 a jinde.
⁴ Oeming M., *Úvod do biblické hermeneutiky*, str. 122.
⁵ Kastová V., *Dynamika symbolů. Základy jungovské psychoterapie*, str. 97.
⁶ Řičan P., *Psychologie náboženství a spirituality*, str. 267 a 268.

prostoru archetypálního příběhu, tedy v rámci rozvrhu světa, který daný příběh nabízí.

Jsou-li mytologické příběhy a pohádky (podobně jako sny) z hlediska hlubinné psychologie projevy nevědomých vrstev lidského nitra a je-li zároveň nevědomí pramenem a zdrojem tvořivosti a inspirace,¹ znamená setkání s archetypy (respektive s jejich vyjádřeními v příbězích) často silný impuls k proměně, podnět k novému začátku, k reinterpretaci a revizi dosavadního životního směřování, k dosažení vyššího stupně osobní integrity.² Vzhledem k tomu, že – jak už bylo výše zmíněno – člověk sám sobě obvykle rozumí rovněž v souřadnicích příběhu, nabízejí archetypální narativní vzorce možnost vyslupného strukturování vlastní zkušenosti. Například zdánlivě chaotickou posloupnost životních ztroskotání můžeme modelovat podle narativní osy příběhu o cestě hrdiny,³ procházejícího sérií iniciačních zkoušek (Herakles, Odysseus atd.).

Příběhy využívané při narativní psychoterapii mohou v naznačeném smyslu „léčit patologická zakřivení životního příběhu klienta“.⁴ Narativní vzorce v pohádkách mohou být katalyzátorem proměny klientova sebeobrazu,⁵ pohádky vpravěně dětem jim mohou poskytovat nástroje k uspořádávání vlastního nitra.⁶ Virtuální zkušenost klienta prožitá v prostoru pohádkové fabulace v rámci

terapeutického sezení může působit blahodárnou proměnou jeho sebevztahu.¹

Proč tomu tak je? Narativní psychoterapie (tedy *léčba duše prostřednictvím příběhu*) vychází z již uvedeného předpokladu, že člověk rozumí sám sobě i světu kolem sebe prostřednictvím výkladového modelu, který má narativní strukturu.² Orientuje se ve skutečnosti prostřednictvím výkladového schématu, které má povahu narativní mapy, poskytující smysluplné uspořádání zkušenosti. Tato komplexní mapa, jejímž prostřednictvím člověk vnímá skutečnost, ovšem zřejmě není (narozdíli od jungovských archetypů) ničím trvale platným a předem daným, ačkoli se klient často domnívá, že tomu tak je.

A právě nesamozřejmost stávající narativní mapy skutečnosti a narativně strukturovaného sebevztahu je nejdůležitějším východiskem narativní psychoterapie. Mapy skutečnosti jsou při bližším ohledání do značné míry „výsledkem vyjednávání“, jsou vektorovým součtem mezilidské komunikace, důsledkem kulturních konvencí, dominantních narativních vzorců v rámci dané kulturní tradice a tak dále.³ Jsou to nesamozřejmě a nezřídka problematické či vyložené represivní kulturní konstrukty.⁴ Jejich přijetí a zvnitřnění (tedy například bezděčné zvnitřnění sebeobrazu „otloukánka“, „ošklivky“, „socky“, „naplaveniny“, „přivandrovalce“ a tak dále) může vést k neblahým následkům v oblasti duševní rovnováhy.

Narativní psychoterapie se proto zaměřuje na identifikaci zvnitřněných patologických příběhů, jejichž pro-

¹ Viz k tomu Jung C. G., *Člověk a duše*, str. 23, 52, 158 a jinde. Viz také Kastová V., *Imaginace jako prostor setkání s nevědomím*, str. 45.

² Grün A., *Obrazy proměnění*, str. 6 a 12.

³ Např. Bettelheim B., *Za tajemstvím pohádek*, str. 41.

⁴ Czech J., *Biblické příběhy v proměnách času. Příspěvek k duchovní psychoterapii*, str. 9n.

⁵ Kastová V., *Imaginace jako prostor setkání s nevědomím*, str. 21.

⁶ Bettelheim B., *Za tajemstvím pohádek*, str. 9 a 25.

¹ Viz k tomu L. Běťák v předmluvě knihy M. von Franz, *Psychologický výklad pohádek*, str. 9.

² Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 19, 29, 34.

³ Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 35, 40.

⁴ Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 57n.

střednictvím klient bezděčně konstituuje své já a zakládá svou identitu.¹ Tyto patologické příběhy, často bezděčně osvojené v důsledku neblahého vlivu okolí či suggestivním působením v dané kultuře přítomných restriktivních příběhů a stereotypů, jsou posléze dekonstruovány jako nesamozřejmě výklady reality, jako nevyhovující a zavádějící mapy skutečnosti. Terapeut vede klienta k nahlédnutí, že narativní výklady skutečnosti a jeho sebepojetí, jak je bezděčně přijal a zvnitřnil, nemají větší moc, než jakou jim klient sám propůjčil. Nejde o neodvratný osud ani o nesmlouvavé zákony vesmíru. Vždycky existují alternativní možnosti výkladu, vždycky jsou na výběr jiné způsoby interpretace, vždycky se nabízí možnost volby, vždy je možné začít vyprávět jiný příběh.²

Klíčovým důrazem narativní psychoterapie je právě hledání a otevírání alternativních možností vyprávění příběhu, jehož prostřednictvím klient utváří své já, zakládá svou identitu a nalézá své místo ve světě.³ Po dekonstrukční fázi terapie, zaměřené na odhalení nesamozřejmě zvnitřněných patologických vyprávění, jimiž klient fixuje patologické vzorce svého sebepojetí a svých vztahů k okolí, proto následuje fáze konstruktivní, zaměřená na hledání jiných a nových, osvoďivých a tvořivých možností vyprávění klientova příběhu, které otevírají nadějnější výhledy do budoucna a nabízejí žádoucí způsoby narativního konstituování vlastního já.⁴ Klientovi jsou nabízeny alternativní prožitkové skutečnosti, hypotetické prožitky jsou mu navrhovány jako výkladové prostředky k hledání a nalézání smyslu. Je zván k *zabydlení alternativního příběhu*, jeho žité zkušenosti

¹ Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 35, 54.

² Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 44.

³ Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 53, 109.

⁴ Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 111.

je nabízeno alternativní výkladové schéma v podobě emancipačního příběhu, který posiluje kladné stránky klientova nitra a jeho sebeobrazu a oslabuje negativní důsledky předchozích zkušeností.¹ Prostřednictvím podobného *převyprávování* klientova příběhu se mění jeho vědomí, „kouzelná moc“ předchozích patologických vzorců je prolomena. Pod vlivem nového vyprávění se nově a jinak ustavuje klientovo já. V případě úspěšné terapie je klientova představivost oslovena a uchváćena novým vyprávěním, je vtažena do alternativního světa, jehož narativní struktura nově zakládá klientovu identitu, ve které se „našel“.² Je vtažena do nového příběhu, s jehož vnitřním významovým nábojem se klient plně ztotožnil a ve kterém nalezl smysluplné směřování své životní cesty.

Exkurs II.

Ontologie mezisvětů a účinky iniciálních příběhů

Nesmírně zajímavé pojetí účinků příběhu na mysl čtenáře nebo posluchače, které je v některých momentech pozoruhodně blízké výše nasthénému pojetí transformativního působení příběhu z hlediska Jungovy psychologie archetypů, se zrodilo v prostředí súfismu, tedy středověké islámské mystiky, inspirované novoplatonskými a gnostickými myšlenkami. Východiskem tohoto pojetí je specifické pojetí kosmu, předpokládající existenci hierarchicky uspořádaných vrstev skutečnosti.³

¹ Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 113.

² Freedman J., Combs G., *Narativní psychoterapie*, str. 204, 219.

³ Vzhledem k tomu, že druhá část této práce je věnována C. S. Lewisovi, sluší se na tomto místě poznamenat, že novoplatonský hierarchický model skutečnosti, který je ideovým